Qabul qilindi: 20-noyabr 2026-yil • Ma’qullandi: 22-noyabr 2026-yil • Nashr qilindi: 24-noyabr 2026-yil

RAQAMLI DALILLARNI OLIB QO‘YISH, KO‘ZDAN KECHIRISH VA ULAR YUZASIDAN EKSPERTIZA O‘TKAZISHDA HIMOYACHINING ISHTIROKI

Normurodova Madina Zafarovna

Toshkent davlat yuridik universiteti, “Jinoyat qonunchiligini qo‘llash nazariyasi va amaliyoti” yo‘nalishi magistranti

E-mail: madinanormurodova418@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli dalillarni olib qo‘yish, ko‘zdan kechirish va ekspertiza o‘tkazish jarayonlarida himoyachining ishtiroki bilan bog‘liq dolzarb protsessual masalalar tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi elektron ma’lumotlar bilan ishlashda advokatning ishtirok etish mexanizmlarini takomillashtirish orqali shaxs huquqlari himoyasini kuchaytirish va protsessual kafolatlarni ta’minlashdan iborat. Ishda qiyosiy-huquqiy tahlil, mantiqiy umumlashtirish va tizimli yondashuv metodlaridan foydalanilgan bo‘lib, ular yordamida raqamli dalillar bilan bog‘liq tergov harakatlarining o‘ziga xos xususiyatlari ochib berilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, amaldagi qonunchilikda himoyachining raqamli qurilmalarni ko‘zdan kechirishda ishtirok etish tartibi va maxsus bilimga ega mutaxassislarni jalb qilish vakolatlari to‘liq tartibga solinmagan. Yakuniy xulosa sifatida raqamli dalillarning ishonchliligi va daxlsizligini ta’minlash, shuningdek, tomonlarning tortishuvchanlik prinsipini ro‘yobga chiqarish maqsadida Jinoyat-protsessual kodeksiga o‘zgartish va qo‘shimchalar kiritish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli dalillar, himoyachi, ko‘zdan kechirish, olib qo‘yish, sud ekspertizasi, elektron ma’lumotlar, protsessual kafolatlar, jinoyat protsessi, mutaxassis, axborot texnologiyalari.

Jamiyat hayotining raqamlashuvi jinoyatchilik shakllariga ham bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Bugungi kunda nafaqat kiberjinoyatlar, balki firibgarlik, korrupsiya,

giyohvandlik vositalari savdosi yoki ekstremistik faoliyat bilan bog‘liq an’anaviy jinoyatlarning izlari ham ko‘pincha smartfonlar, kompyuterlar, bulutli xizmatlar va messenjerlardagi yozishmalarda saqlanadi. Natijada elektron ma’lumotlar isbotlash jarayonining markaziy elementlaridan biriga aylanmoqda, ularning ishonchliligi esa ko‘p hollarda jinoyat ishining taqdirini hal qiluvchi omil bo‘lib qolmoqda.

Bu tendensiyaga javoban 2024-yil 21-noyabrda “O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga raqamli dalillar bilan ishlash tizimini takomillashtirishga qaratilgan o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi O‘RQ-1003-son Qonun qabul qilindi[1]. Ushbu Qonun bilan Jinoyat-protsessual kodeksiga (keyingi o‘rinlarda - JPK) raqamli dalil tushunchasi, raqamli dalillarni to‘plash, taqdim etish, mustahkamlash, ko‘zdan kechirish, tekshirish, baholash, saqlash, qaytarish hamda yo‘q qilish tartibi kiritildi. Xususan, JPKning 204-1 va 204-2-moddalarida elektron ma’lumotlar va raqamli dalillar ta’riflandi, 95-1-moddaning to‘rtinchi qismida esa mutaxassis ishtirokisiz olib qo‘yish yoki ko‘zdan kechirish chog‘ida olingan elektron ma’lumotlar maqbul bo‘lmagan dalil deb e’tirof etildi[2].

Mazkur islohotlar 2023-yilda qabul qilingan yangi tahrirdagi Konstitutsiya normalariga hamohang. Konstitutsiyaning 29-moddasi har kimga malakali yuridik yordam olish huquqini kafolatlaydi va qonunni buzgan holda olingan dalillardan odil sudlovni amalga oshirishda foydalanishni taqiqlaydi. 31-moddasi esa yozishmalar, telefon orqali so‘zlashuvlar, pochta, elektron va boshqa xabarlar sir saqlanishi huquqini mustahkamlab, ushbu huquqni faqat qonunga muvofiq va sud qarori asosida cheklashga yo‘l qo‘yadi[3].

Shu bilan birga, raqamli dalillar bilan bog‘liq protsessual harakatlarda himoya tarafining o‘rni hanuzgacha alohida tartibga solinmagan. JPKning 53-moddasiga ko‘ra himoyachi so‘roqdan boshqa tergov harakatlarida surishtiruvchi yoki tergovchining ruxsati bilan ishtirok etadi. Qonunda himoyachining o‘zi tanlagan mutaxassisni jalb qilish, olib

[1] “O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga raqamli dalillar bilan ishlash tizimini takomillashtirishga qaratilgan o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining 2024-yil 21-noyabrdagi O‘RQ-1003-son Qonuni // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 21.11.2024-y., 03/24/1003/0943-son. URL: https://lex.uz/docs/7228970 (murojaat sanasi: 23.11.2026).

[2] O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi. 1994-yil 22-sentabr, 2013-XII-son (o‘zgartish va qo‘shimchalar bilan) // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. URL: https://lex.uz/docs/-111460 (murojaat sanasi: 23.11.2026).

[3] O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (2023-yil 30-aprelda referendumda qabul qilingan yangi tahriri) // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. URL: https://lex.uz/docs/-6445145 (murojaat sanasi: 23.11.2026).

qo‘yilgan ma’lumotlarning tasdiqlangan nusxasini olish yoki ma’lumotlar yaxlitligini nazorat qilish huquqlari bevosita nazarda tutilmagan. 2026-yil 11-iyunda imzolangan va 2026-yil 13-dekabrdan kuchga kiradigan “Sud-ekspertlik faoliyati to‘g‘risida”gi O‘RQ-1152-son Qonun advokatlarning murojaatiga ko‘ra shartnoma asosida tadqiqot o‘tkazish imkoniyatini qonun darajasida mustahkamlayotgan bo‘lsa-da[4], bu imkoniyat JPK normalari bilan hali to‘liq uyg‘unlashtirilmagan.

Tadqiqotning maqsadi raqamli dalillarni olib qo‘yish, ko‘zdan kechirish va ular yuzasidan ekspertiza o‘tkazish bosqichlarida himoyachi ishtirokining huquqiy mexanizmlarini tahlil qilish hamda ularni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat. Bu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: raqamli dalillarning himoya nuqtai nazaridan ahamiyatli xususiyatlarini aniqlash; har bir tergov harakatida himoyachi vakolatlarining amaldagi holatini baholash; xorijiy davlatlar qonunchiligi va Inson huquqlari bo‘yicha Yevropa sudi amaliyotini qiyosiy o‘rganish; JPKga kiritiladigan o‘zgartish va qo‘shimchalar mazmunini taklif etish.

Mavzuga oid ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, raqamli dalillar bilan ishlash muammolari xorijiy adabiyotda keng yoritilgan. E. Keysi raqamli dalilning ishonchliligini baholashda uning olinish tartibi va keyinchalik o‘zgarmaganini tasdiqlovchi saqlash zanjirining hal qiluvchi ahamiyatini asoslab bergan[5]. Bu yondashuv ISO/IEC 27037:2012 xalqaro standartida va Buyuk Britaniya politsiya rahbarlari assotsiatsiyasining (ACPO) raqamli dalillar bo‘yicha yo‘riqnomasida amaliy qoidalar ko‘rinishida mustahkamlangan[6].

Rossiya protsessualistlari asosan elektron tashuvchilarni olib qo‘yish tartibiga e’tibor qaratgan. S.V. Zuyev va V.S. Cherkasov Rossiya JPKga 2018-yilda kiritilgan 164.1-moddani tahlil qilib, uning afzalliklari bilan birga kamchiliklarini, xususan, mutaxassis

[4] “Sud-ekspertlik faoliyati to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining 2026-yil 11-iyundagi O‘RQ-1152-son Qonuni (2026-yil 13-dekabrdan kuchga kiradi) // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. URL: https://lex.uz/docs/-8265035 (murojaat sanasi: 23.11.2026). Bekatova Z. Ishonchli va haqqoniy ekspertiza xulosasi bilan haqiqat qaror topadi [intervyu; suhbatdosh N. Abduraimova] // O‘zbekiston milliy axborot agentligi (O‘zA). – 2026-yil 24-iyun. URL: https://uza.uz/ar/posts/ishonchli-va-haqqoniy-ekspertiza-xulosasi-bilan-haqiqat-qaror-topadi_874703 (murojaat sanasi: 23.11.2026).

[5] Casey E. Digital Evidence and Computer Crime: Forensic Science, Computers, and the Internet. 3rd ed. – Waltham (MA): Academic Press, 2011.

[6] ISO/IEC 27037:2012. Information technology — Security techniques — Guidelines for identification, collection, acquisition and preservation of digital evidence. Geneva: ISO, 2012. ACPO Good Practice Guide for Digital Evidence. Version 5. London: Association of Chief Police Officers, 2012.

ishtirokining imperativ talabi bilan bog‘liq muammolarni ko‘rsatgan[7]. V.F. Vasyukov esa ushbu qonunchilik yangiliklarini huquqni qo‘llash muammolari nuqtai nazaridan o‘rgangan[8].

Milliy adabiyotda Sh.A. Abduvahobov jinoyat protsessida mutaxassisning isbotlashdagi huquqiy maqomini tadqiq etib, JPKga mutaxassisning yozma va og‘zaki fikri hamda uni baholash to‘g‘risidagi yangi moddalarni kiritishni, shuningdek, advokatning shartnoma asosida mutaxassis fikrini olib, uni dalil sifatida ishga qo‘shish to‘g‘risida iltimosnoma berish huquqini mustahkamlashni taklif etgan[9]. K.B. Melsova va R.K. Abdullayev raqamli dalillarning isbotlash tizimidagi o‘rnini, kompyuter-texnik ekspertizani tayinlash va o‘tkazish qoidalarini hamda protsessual qoidabuzarliklarning tergov samaradorligiga ta’sirini tahlil qilgan[10]. Biroq mavjud tadqiqotlarda raqamli dalillar bilan bog‘liq har bir tergov harakatida himoyachining vakolatlari 2024–2026-yillardagi qonunchilik o‘zgarishlarini hisobga olgan holda yaxlit tizim sifatida o‘rganilmagan. Mazkur maqola shu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

Tadqiqotning normativ bazasini Konstitutsiya, JPK, O‘RQ-1003-son va O‘RQ-1152-son qonunlar, amaldagi “Sud ekspertizasi to‘g‘risida”gi Qonun[11], Oliy sud Plenumining 2018-yil 24-avgustdagi 24-son qarori[12] tashkil etdi. Qiyosiy material sifatida Rossiya Federatsiyasi va Qozog‘iston Respublikasining jinoyat-protsessual kodekslari[13], Yevropa

[7] Зуев С.В., Черкасов В.С. Новые правила изъятия электронных носителей и копирования информации (статья 164.1 УПК РФ): преимущества и недостатки новеллы // Сибирское юридическое обозрение. – 2019. – Т. 16, № 2. – С. 193–197. – DOI: 10.19073/2658-7602-2019-16-2-193-197.

[8] Васюков В.Ф. Особенности изъятия электронных носителей информации при производстве следственных действий: новеллы законодательства и проблемы правоприменения // Криминалистика: вчера, сегодня, завтра. – 2019. – № 2. – С. 8–14.

[9] Abduvahobov Sh.A. Jinoyat protsessi ishtirokchisi sifatida mutaxassisning isbot qilishdagi huquqiy maqomini takomillashtirish: yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – T.: O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2024.

[10] Melsova K.B., Abdullayev R.K. Isbotlash tizimida raqamli dalillardan foydalanishning muammoli jihatlari // Yurisprudensiya. – 2026. – Vol. 6, № 3. – B. 155–164.

[11] “Sud ekspertizasi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining 2010-yil 1-iyundagi O‘RQ-249-son Qonuni // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. URL: https://lex.uz/docs/-1633102 (murojaat sanasi: 23.11.2026).

[12] O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2018-yil 24-avgustdagi “Dalillar maqbulligiga oid jinoyat-protsessual qonuni normalarini qo‘llashning ayrim masalalari to‘g‘risida”gi 24-son qarori (2025-yil 23-iyundagi 14-son qarori bilan kiritilgan o‘zgartishlar bilan) // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. URL: https://lex.uz/docs/-7613615 (murojaat sanasi: 23.11.2026).

[13] Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18.12.2001 № 174-ФЗ (с изменениями и дополнениями) // СПС «КонсультантПлюс». URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/ (murojaat sanasi: 23.11.2026). Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2026 г.) // Информационная система «Параграф». URL: https://prg.kz (murojaat

Kengashining Kiberjinoyatchilik to‘g‘risidagi konvensiyasi[14], BMT Bosh Assambleyasi tomonidan 2024-yil 24-dekabrda qabul qilingan Kiberjinoyatchilikka qarshi konvensiya[15] hamda Inson huquqlari bo‘yicha Yevropa sudining (keyingi o‘rinlarda - YIHS) qarorlari o‘rganildi. Tadqiqotda qiyosiy-huquqiy tahlil, formal-yuridik metod, tizimli yondashuv (raqamli dalil bilan ishlashning barcha bosqichlarini yagona saqlash zanjiri sifatida ko‘rib chiqish) hamda mantiqiy umumlashtirish metodlari qo‘llanildi.

Avvalo, raqamli dalillarga oid amaldagi normativ asosga to‘xtalamiz. JPKning 204-1-moddasiga ko‘ra elektron ma’lumotlar elektron qurilmalar va axborot tizimlaridan, shuningdek axborot texnologiyalaridan foydalangan holda yaratiladigan, ishlov beriladigan va saqlanadigan ma’lumotlardir. 204-2-moddada esa ish uchun ahamiyatga ega holatlar to‘g‘risidagi ma’lumotlarni o‘z ichiga olgan elektron ma’lumotlar, shu jumladan elektron fayllar, audio- va videoyozuvlar, internet tarmog‘ida saqlanayotgan ma’lumotlar raqamli dalil sifatida belgilangan[16]. Qonun raqamli dalildan ko‘chirma nusxa olishga, basharti uning yaxlitligi va aynan o‘xshashligi saqlansa, yo‘l qo‘yadi, raqamli dalilning qog‘ozdagi shaklini esa yozma dalil deb hisoblamaydi.

Oliy sud Plenumi 24-son qarorining 2025-yilda yangi tahrirda bayon etilgan 10-bandiga ko‘ra, elektron ma’lumotlar, foto-, audio- va videomateriallar ularni kim, qachon, qayerda va qanday usulda olgani protsessual hujjatda aks ettirilgan taqdirdagina maqbul dalil hisoblanadi. Ularni dalil sifatida ishga qo‘shish ko‘zdan kechirish bayonnomasi tuzilgandan keyin chiqariladigan qaror bilan amalga oshiriladi, zarur hollarda esa ekspertiza tayinlanishi mumkin[17].

Raqamli dalil bilan ishlashning birinchi bosqichi olib qo‘yish va tintuvdir. JPKning 157-moddasiga ko‘ra predmetlar, hujjatlar va elektron ma’lumotlar kimda va qayerda ekanligi ma’lum bo‘lsa, olib qo‘yish o‘tkaziladi, 158-moddada esa tintuv asoslari

sanasi: 23.11.2026).

[14] Convention on Cybercrime (ETS No. 185). Budapest: Council of Europe, 23 November 2001.

[15] United Nations Convention against Cybercrime. Adopted by General Assembly resolution 79/243 of 24 December 2024 (opened for signature in Hanoi on 25 October 2025). URL: https://www.unodc.org/unodc/en/cybercrime/convention/home.html (murojaat sanasi: 23.11.2026).

[16] O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi.

[17] O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2018-yil 24-avgustdagi 24-son qarori.

belgilangan. O‘RQ-1003-son Qonun bilan 161-moddaga kiritilgan to‘qqizinchi qismga ko‘ra shaxsiy elektron ma’lumotlarni olib qo‘yish va tintuv qonun asosida va sud qarori bilan amalga oshiriladi. 88-moddaning yangi tahrirdagi beshinchi qismi olib qo‘yilgan elektron ma’lumotlar bayonnomada tavsiflanishini, bayonnoma nusxasi egasiga tilxat asosida berilishini, ishga aloqasi bo‘lmagan ma’lumotlar zudlik bilan egasiga qaytarilishini, organda qolgan bunday ma’lumotlar esa tiklash imkoniyatisiz yo‘q qilinishini nazarda tutadi. Eng muhim kafolat esa mutaxassis ishtirokisiz olingan elektron ma’lumotlarni maqbul emas deb e’tirof etuvchi 95-1-moddaning to‘rtinchi qismidir[18].

Biroq ushbu kafolatlar tizimida himoyachi mustaqil ishtirokchi sifatida ko‘rinmaydi. JPKning 160-moddasiga ko‘ra olib qo‘yish va tintuvda xolislar, zarur hollarda mutaxassis va tarjimon, shuningdek olib qo‘yish yoki tintuv o‘tkazilayotgan shaxs yoxud uning voyaga yetgan oila a’zosi ishtirok etadi. Himoyachining ishtiroki esa 53-moddaga ko‘ra tergovchining ruxsatiga bog‘liq. Amaliyotda smartfon yoki noutbuk ko‘pincha ushlab turish yoki tintuv chog‘ida, himoyachi hali ishga kirishmagan paytda olinadi. Natijada qurilmaning olib qo‘yish paytidagi holati (yoqilgan yoki o‘chirilganligi, tarmoqdan ajratilganligi), qadoqlash va muhrlash usuli, xesh-qiymat hisoblangan yoki hisoblanmagani haqidagi ma’lumotlar faqat ayblov organi tuzgan bayonnoma orqali ma’lum bo‘ladi.

Ikkinchi bosqich - ko‘zdan kechirish JPKning 16-bobi bilan tartibga solinadi. 136-moddaga ko‘ra ko‘zdan kechirish xolislar ishtirokida o‘tkaziladi va unga mutaxassislar jalb etilishi mumkin. 140-moddaga ko‘ra predmetlar, hujjatlar va elektron ma’lumotlar topilgan joyda, ko‘p vaqt yoki texnik vositalar talab etilganda esa surishtiruv, tergov yoki sud muhokamasi o‘tkaziladigan joyda ko‘zdan kechiriladi. Ko‘zdan kechirish texnik vositalar yordamida, shu jumladan telekommunikatsiya tarmoqlarida o‘tkazilishi mumkin, internet tarmog‘ida esa bu predmetlar, hujjatlar yoki elektron ma’lumotlarning yo‘qolishi yoxud shikastlanishiga olib kelmagan taqdirda amalga oshiriladi. 141-moddaga ko‘ra bayonnomada topilgan va olingan barcha elektron ma’lumotlar sanab o‘tiladi, 204-1-moddaga ko‘ra esa taqdim etilgan elektron ma’lumotlar mutaxassis ishtirokida qabul qilinib,

[18] O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi.

ular mavjud bo‘lgan birlamchi tashuvchi ko‘zdan kechiriladi[19].

Amaliyotda olib qo‘yilgan qurilma tarkibini ko‘zdan kechirish ko‘pincha keyinroq, tergovchi xonasida yoki ixtisoslashgan bo‘linmada, gumon qilinuvchi va uning himoyachisi ishtirokisiz o‘tkaziladi. Aynan shu bosqichda minglab fayllar ichidan qaysilari ishga aloqador ekanligi hal qilinadi, ya’ni dalillar to‘plami amalda shakllantiriladi. Agar bunday saralash faqat ayblov tarafi tomonidan amalga oshirilsa, aybni inkor etuvchi yoki javobgarlikni yengillashtiruvchi ma’lumotlar e’tibordan chetda qolishi mumkin. Bundan tashqari, qurilmada himoyachi bilan yozishmalar, tibbiy, oilaviy va boshqa shaxsiy ma’lumotlar bo‘lishi mumkin, ularning daxlsizligi esa Konstitutsiyaning 31-moddasi bilan kafolatlangan[20].

Uchinchi bosqich - ekspertiza. JPKning 172-moddasiga ko‘ra ekspertiza ish uchun ahamiyatli holatlar to‘g‘risidagi ma’lumotlarni maxsus tadqiqot yo‘li bilan olish mumkin bo‘lganda tayinlanadi. 179-moddada gumon qilinuvchi, ayblanuvchi va sudlanuvchining ekspertiza tayinlash va o‘tkazishdagi huquqlari belgilangan: ekspertiza tayinlash to‘g‘risidagi qaror bilan uni o‘tkazishdan oldin tanishish, ekspertga rad qilish bildirish, o‘zi ko‘rsatgan shaxslar orasidan ekspert tayinlashni so‘rash, qo‘shimcha savollar qo‘yish va qo‘shimcha materiallar taqdim etish, ruxsat bilan ekspertizada hozir bo‘lish, xulosa bilan tanishish hamda qo‘shimcha yoki takroriy ekspertiza tayinlash to‘g‘risida iltimosnoma berish. 187-moddaga ko‘ra ekspert xulosasi oldindan belgilangan isbotlash kuchiga ega emas, u bilan kelishmaslik esa asoslantirilishi lozim[21].

Raqamli dalillarga nisbatan ushbu kafolatlar kamida uch jihatdan yetarli emas. Birinchidan, 179-modda huquqlarni bevosita himoyachiga emas, balki gumon qilinuvchi va ayblanuvchiga beradi; himoyachi ulardan 53-modda orqali bilvosita foydalanadi. Qaror bilan ekspertiza o‘tkazib bo‘linganidan keyin tanishtirilsa, bu huquqlar rasmiyatchilikka aylanadi. Ikkinchidan, kompyuter-texnik ekspertizaning obyekti bo‘lgan elektron tashuvchi ayblov organi ixtiyorida bo‘lib, himoya tarafida mustaqil tekshiruv uchun tasdiqlangan

[19] O‘sha manba.
[20] O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.
[21] O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi.

nusxa mavjud emas. Uchinchidan, raqamli ekspertizalar asosan davlat muassasalarida o‘tkaziladi. Prezidentning 2024-yil 21-iyundagi PQ-229-son qarori bilan O‘zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi tuzilmasida Raqamli kriminalistika ilmiy-tadqiqot instituti tashkil etilib, unga 2024-yil 1-avgustdan sud raqamli-kriminalistik ekspertizalarini o‘tkazish vazifasi yuklatildi[22].

JPK 69-moddasining ikkinchi qismiga ko‘ra himoyachining iltimosnomasiga binoan tushuntirish berish uchun mutaxassis chaqirilishi mumkin, biroq JPK mutaxassis xulosasini alohida dalil turi sifatida tan olmaydi[23]. O‘RQ-1152-son Qonun esa nodavlat sud ekspertlarining huquqiy maqomini, ularning sud-ekspertlik byurosi shaklida yakka tartibda faoliyat yuritishini, davlat va nodavlat ekspertlar tomonidan advokatlar, jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatiga ko‘ra shartnoma asosida tadqiqotlar o‘tkazilishini, metodikalar va uskunalarni validatsiya qilish hamda akkreditatsiya tizimini nazarda tutadi[24]. Senat a’zosi Z. Bekatovaning qayd etishicha, ilgari elektron ma’lumotlar bilan ishlash tartiblari qonun darajasida belgilanmagan edi[25].

Shunday qilib, tahlil to‘rtta asosiy bo‘shliqni aniqladi: birinchidan, himoyachining olib qo‘yish, tintuv va ko‘zdan kechirishdagi ishtiroki tergovchining ixtiyoriga bog‘liq; ikkinchidan, olib qo‘yilgan ma’lumotlarning yaxlitligini tasdiqlovchi texnik rekvizitlar (xesh-qiymat, qurilma holati, muhrlash usuli) bayonnomada majburiy emas; uchinchidan, olib qo‘yilgan qurilmalar tarkibini saralash faqat ayblov organi tomonidan amalga oshiriladi; to‘rtinchidan, himoya tarafining mutaxassis xulosasini olish va uni dalil sifatida taqdim etish mexanizmi JPKda mavjud emas.

Aniqlangan bo‘shliqlarning ahamiyati raqamli dalillarning o‘ziga xos xususiyatlari bilan izohlanadi. Birinchidan, ular o‘ta o‘zgaruvchan: qurilmani oddiy yoqish yoki o‘chirish, uning tarmoqqa ulanib qolishi, mos bo‘lmagan dasturiy vositadan foydalanish fayllar va ularning metama’lumotlarini o‘zgartirib yuborishi mumkin. Ikkinchidan, elektron

[22] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-iyundagi “Raqamli kriminalistika sohasida ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-229-son qarori // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. URL: https://lex.uz/docs/-6977736 (murojaat sanasi: 23.11.2026).
[23] O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi.
[24] “Sud-ekspertlik faoliyati to‘g‘risida”gi O‘RQ-1152-son Qonun.
[25] Bekatova Z. Ko‘rsatilgan intervyu.

ma’lumotlarni iz qoldirmasdan o‘zgartirish ehtimoli yuqori, shu sababli ularning asl holatda saqlanganini faqat texnik usullar - xesh-qiymatlarni hisoblash, tashuvchidan bit-bit nusxa (obraz) olish va saqlash zanjirini hujjatlashtirish orqali tasdiqlash mumkin. Uchinchidan, bir tashuvchida ishga aloqador axborot bilan birga shaxsiy hayotga oid va advokatlik sirini tashkil etuvchi ma’lumotlar ham saqlanadi. To‘rtinchidan, ularni idrok etish va tekshirish maxsus bilim hamda texnik vositalarni talab qiladi. ISO/IEC 27037:2012 standarti va ACPO yo‘riqnomasi aynan shu sababli asl ma’lumotlarni o‘zgartiradigan harakatlardan saqlanishni, harakatlarning auditorlik izini yuritishni va ma’lumotlarga murojaat qilgan shaxsning o‘z harakatlarini sudda tushuntira olishini talab qiladi[26].

Demak, raqamli dalilning maqbulligi uni olish jarayoniga bevosita bog‘liq. Agar bu jarayon himoya tarafi ishtirokisiz o‘tkazilsa, keyinchalik dalilning yaxlitligi va ishonchliligiga asosli e’tiroz bildirish amalda qiyinlashadi. 95-1-moddadagi mutaxassis ishtiroki talabi texnik to‘g‘rilikni ta’minlaydi, ammo o‘z-o‘zidan tortishuvchanlikni ta’minlamaydi, chunki mutaxassisni ayblov organi tanlaydi va jalb etadi. Shu sababli himoyachining ishtirokini raqamli dalil shakllanadigan bosqichdagi protsessual nazorat vositasi sifatida ko‘rish lozim.

Xorijiy qonunchilikda bu masala himoya foydasiga hal etilgan. Qozog‘iston Respublikasi JPK 70-moddasi ikkinchi qismining 3-bandiga ko‘ra himoyachi ko‘zdan kechirish, tintuv va olib qo‘yishda, agar ular himoya ostidagi shaxs ishtirokida yoki uning yoxud himoyachining o‘zining iltimosnomasiga ko‘ra o‘tkazilsa, ishtirok etish huquqiga ega[27]. Rossiya Federatsiyasi JPK 53-moddasi birinchi qismining 5-bandi ham himoyachiga gumon qilinuvchi, ayblanuvchi ishtirokida yoki ularning yoxud himoyachining iltimosnomasiga ko‘ra o‘tkaziladigan tergov harakatlarida ishtirok etish huquqini beradi. Bundan tashqari, Rossiya JPKning 164.1-moddasiga ko‘ra elektron tashuvchilar mutaxassis ishtirokida olib qo‘yiladi, qonuniy egasining iltimosiga binoan esa mutaxassis xolislar ishtirokida ma’lumotlarni egasi taqdim etgan boshqa tashuvchiga ko‘chirib beradi. Tergovchi ma’lumotlarni o‘zi ko‘chirganda bayonnomada qo‘llangan texnik vositalar,

[26] ISO/IEC 27037:2012. ACPO Good Practice Guide for Digital Evidence.
[27] Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан.

ularni qo‘llash tartibi va olingan natijalar ko‘rsatilishi shart[28].

YIHS amaliyoti ham bunday kafolatlarning ahamiyatini tasdiqlaydi. *Wieser and Bicos Beteiligungen GmbH v. Austria* (2007) ishida sud advokat idorasida elektron ma’lumotlarni tintuv qilish va olib qo‘yishda qog‘oz hujjatlarga nisbatan qo‘llangan protsessual kafolatlarga rioya etilmaganini Konvensiyaning 8-moddasi buzilishi deb topgan[29]. *Robathin v. Austria* (2012) ishida advokatning barcha elektron ma’lumotlarini zarurat doirasidan ortiq hajmda olib qo‘yish va tekshirish 8-moddaga zid deb baholangan[30]. *Sigurður Einarsson and Others v. Iceland* (2019) ishida prokuratura katta hajmdagi elektron ma’lumotlarni o‘zi saralab, “belgilangan” hujjatlarni ajratib olgan. Sud bu ishda 6-modda buzilmagan deb topgan bo‘lsa-da, bunday sharoitda himoya tarafiga ham, prinsipial jihatdan, ma’lumotlarni saralash mezonlarini belgilashda ishtirok etish imkoniyati berilishi lozimligini qayd etdi[31]. *Rook v. Germany* (2019) ishida esa himoyaga katta hajmdagi elektron ma’lumotlar bilan tanishish uchun yetarli vaqt va imkoniyat berilgani Konvensiyaga muvofiqlikni baholashning muhim mezoni bo‘ldi[32].

Mutaxassis xulosasi masalasida ham qiyosiy tajriba ibratli. Rossiya JPK 53-moddasi birinchi qismining 3-bandi himoyachiga mutaxassisni jalb qilish huquqini beradi, 74-moddaning ikkinchi qismi esa mutaxassis xulosasi va ko‘rsatuvlarini dalillar qatoriga kiritadi[33]. Qozog‘iston JPKning 111-moddasi mutaxassis xulosasini dalil manbai sifatida belgilaydi, 117-moddasi esa taraflarga mutaxassislarga murojaat qilish imkonini beradi[34]. O‘RQ-1152-son Qonun advokat buyurtmasi bilan tadqiqot o‘tkazishga yo‘l ochgan bo‘lsa-da, bunday tadqiqot natijasi JPKda alohida dalil turi sifatida belgilanmagan ekan, uning taqdiri tergovchi yoki sudning ixtiyoriga bog‘liq bo‘lib qolaveradi. Bundan tashqari, himoya tarafida tadqiqot obyekti - raqamli ma’lumotlarning tasdiqlangan nusxasi bo‘lmasa, mustaqil tadqiqot o‘tkazishning imkoni yo‘q. Himoyachining raqamli dalillar bilan bog‘liq

[28] Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации.
[29] European Court of Human Rights. Wieser and Bicos Beteiligungen GmbH v. Austria, no. 74336/01, judgment of 16 October 2007. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82711 (murojaat sanasi: 23.11.2026).
[30] European Court of Human Rights. Robathin v. Austria, no. 30457/06, judgment of 3 July 2012.
[31] European Court of Human Rights. Sigurður Einarsson and Others v. Iceland, no. 39757/15, judgment of 4 June 2019.
[32] European Court of Human Rights. Rook v. Germany, no. 1586/15, judgment of 25 July 2019.
[33] Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации.
[34] Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан.

asosiy vakolatlari 1-jadvalda qiyosiy tarzda keltirilgan.

1-jadval

Himoyachining raqamli dalillar bilan bog‘liq vakolatlari: qiyosiy tahlil

Vakolat	O‘zbekiston Respublikasi	Rossiya Federatsiyasi	Qozog‘iston Respublikasi
Olib qo‘yish, tintuv va ko‘zdan kechirishda ishtirok etish	So‘roqdan tashqari tergov harakatlarida surishtiruvchi yoki tergovchining ruxsati bilan (JPK 53-m.)	Himoya ostidagi shaxs ishtirokida yoki uning (himoyachining) iltimosnomasiga ko‘ra o‘tkaziladigan harakatlarda (JPK 53-m. 1-q. 5-b.)	Ko‘zdan kechirish, tintuv va olib qo‘yishda, agar ular himoya ostidagi shaxs ishtirokida yoki iltimosnoma bo‘yicha o‘tkazilsa (JPK 70-m. 2-q. 3-b.)
Mutaxassisni jalb qilish	Himoyachining iltimosnomasiga ko‘ra tushuntirish berish uchun chaqirilishi mumkin (JPK 69-m. 2-q.)	Himoyachi mutaxassisni jalb qilishga haqli (JPK 53-m. 1-q. 3-b.)	Advokat shartnoma asosida mutaxassis xulosasini olib, uni ishga qo‘shishni so‘rashga haqli (JPK 70-m. 3-q.)
Mutaxassis xulosasining dalil sifatidagi maqomi	Alohida dalil turi sifatida nazarda tutilmagan	Dalil turi sifatida belgilangan (JPK 74-m. 2-q.)	Dalil manbai sifatida belgilangan (JPK 111-m. 2-q., 117-m.)

Manba: O‘zbekiston, Rossiya va Qozog‘iston jinoyat-protsessual kodekslari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Taklif etilayotgan kafolatlarga qarshi ikki e’tiroz bildirilishi mumkin. Birinchisi - himoyachining ishtiroki kechiktirib bo‘lmaydigan tergov harakatlarini sekinlashtirishi. Bu xavfni kechiktirib bo‘lmaydigan hollarni istisno sifatida belgilash orqali bartaraf etish mumkin: bunday hollarda olib qo‘yish paytida xesh-qiymat qayd etiladi, himoyachi esa keyingi ko‘zdan kechirish bosqichida ishtirok etadi. Ikkinchisi - tergov sirining oshkor bo‘lishi xavfi. Ammo gap himoya ostidagi shaxsning o‘zidan olingan ma’lumotlar haqida bormoqda, himoyachi esa dastlabki tergov ma’lumotlarini oshkor qilmaslik bo‘yicha qonuniy cheklovlarga bo‘ysunadi. Xesh-qiymatni hisoblash va bayonnomada qayd etish esa qo‘shimcha xarajat talab qilmaydigan texnik amal bo‘lib, ayblov tarafi uchun ham dalilning ishonchliligini mustahkamlaydi.

Xulosa qilib aytganda, O‘RQ-1003-son Qonun raqamli dalillarning maqbulligi uchun muhim kafolat - mutaxassisning majburiy ishtirokini joriy etgan bo‘lsa-da, raqamli dalillarni

olish, ko‘zdan kechirish va tekshirish jarayoni hamon asosan ayblov organining nazoratida qolmoqda. Shu sababli JPKga quyidagi o‘zgartish va qo‘shimchalarni kiritish taklif etiladi:

1) JPKning 53-moddasini quyidagi mazmundagi qoida bilan to‘ldirish: “Himoyachi himoya ostidagi shaxs ishtirokida yoki uning yoxud himoyachining iltimosnomasiga ko‘ra o‘tkaziladigan olib qo‘yish, tintuv va elektron ma’lumotlarni ko‘zdan kechirishda ishtirok etish, shuningdek ushbu harakatlarni o‘tkazish vaqti va joyi to‘g‘risida oldindan xabardor qilinish huquqiga ega, kechiktirib bo‘lmaydigan hollar bundan mustasno”;

2) JPKni “Elektron ma’lumotlar tashuvchilarini olib qo‘yish va ulardan nusxa ko‘chirishning o‘ziga xos xususiyatlari” deb nomlangan 161-1-modda bilan to‘ldirish. Unda bayonnomada xeshlash algoritmi va xesh-qiymatni, qurilma holatini va muhrlash usulini ko‘rsatish majburiyligi; bayonnoma nusxasini xesh-qiymat bilan birga egasiga va himoyachiga topshirish; egasi yoki himoyachining iltimosiga binoan, ma’lumotlarning yo‘qolishi yoki o‘zgarishi xavfi bo‘lmagan hollarda, mutaxassis tomonidan ma’lumotlar nusxasini egasi taqdim etgan tashuvchiga ko‘chirib berish nazarda tutilishi lozim;

3) JPKning 140-moddasini olib qo‘yilgan elektron tashuvchilarni keyinchalik ko‘zdan kechirishda himoyachining hozir bo‘lish, qidiruv mezonlarini (kalit so‘zlar, vaqt oralig‘i, fayl turlari) taklif qilish va yozma mulohaza bildirish huquqi, shuningdek advokatlik sirini tashkil etuvchi ma’lumotlarni ajratib olish (filtrlash) tartibi bilan to‘ldirish;

4) JPKning 179-moddasida nazarda tutilgan huquqlarni himoyachiga bevosita tatbiq etish, raqamli dalillar yuzasidan ekspertiza tayinlash to‘g‘risidagi qaror bilan materiallar ekspertga yuborilgunga qadar tanishtirishni majburiy qilish hamda himoya tarafiga mustaqil tadqiqot uchun obyektning tasdiqlangan nusxasini olish huquqini berish;

5) JPKning 81-moddasidagi dalillar manbalari qatoriga mutaxassis xulosasini kiritish, 87-moddasining ikkinchi qismini himoyachining shartnoma asosida mutaxassis, shu jumladan nodavlat sud eksperti xulosasini olish va uni ishga qo‘shish to‘g‘risida iltimosnoma berish huquqi bilan to‘ldirish. Bu O‘RQ-1152-son Qonun normalarini jinoyat protsessi bilan uyg‘unlashtiradi.

Mazkur takliflarning amalga oshirilishi raqamli dalillarning ishonchliligi va daxlsizligini ta’minlash, tomonlarning tengligi va tortishuvchanlik prinsipini ro‘yobga

chiqarish, pirovardida odil sudlovga bo‘lgan ishonchni oshirishga xizmat qiladi. Shuningdek, Oliy sud Plenumi tomonidan raqamli dalillar bilan bog‘liq tergov harakatlarida himoyachi ishtirokiga oid tushuntirishlar berilishi hamda advokatlar uchun raqamli kriminalistika asoslari bo‘yicha malaka oshirish dasturlari joriy etilishi maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi (2023-yil 30-aprelda referendumda qabul qilingan yangi tahriri) // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. URL: https://lex.uz/docs/-6445145 (murojaat sanasi: 23.11.2026).

2. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi. 1994-yil 22-sentabr, 2013-XII-son (o‘zgartish va qo‘shimchalar bilan) // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. URL: https://lex.uz/docs/-111460 (murojaat sanasi: 23.11.2026).

3. “O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga raqamli dalillar bilan ishlash tizimini takomillashtirishga qaratilgan o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining 2024-yil 21-noyabrdagi O‘RQ-1003-son Qonuni // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 21.11.2024-y., 03/24/1003/0943-son. URL: https://lex.uz/docs/7228970 (murojaat sanasi: 23.11.2026).

4. “Sud-ekspertlik faoliyati to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining 2026-yil 11-iyundagi O‘RQ-1152-son Qonuni (2026-yil 13-dekabrdan kuchga kiradi) // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. URL: https://lex.uz/docs/-8265035 (murojaat sanasi: 23.11.2026).

5. “Sud ekspertizasi to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasining 2010-yil 1-iyundagi O‘RQ-249-son Qonuni // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. URL: https://lex.uz/docs/-1633102 (murojaat sanasi: 23.11.2026).

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-iyundagi “Raqamli kriminalistika sohasida ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-229-son qarori // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. URL: https://lex.uz/docs/-6977736 (murojaat sanasi: 23.11.2026).

7. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2018-yil 24-avgustdagi “Dalillar maqbulligiga oid jinoyat-protsessual qonuni normalarini qo‘llashning ayrim masalalari

to‘g‘risida”gi 24-son qarori (2025-yil 23-iyundagi 14-son qarori bilan kiritilgan o‘zgartishlar bilan) // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. URL: https://lex.uz/docs/-7613615 (murojaat sanasi: 23.11.2026).

8. Convention on Cybercrime (ETS No. 185). Budapest: Council of Europe, 23 November 2001.

9. United Nations Convention against Cybercrime. Adopted by General Assembly resolution 79/243 of 24 December 2024 (opened for signature in Hanoi on 25 October 2025). URL: https://www.unodc.org/unodc/en/cybercrime/convention/home.html (murojaat sanasi: 23.11.2026).

10. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18.12.2001 № 174-ФЗ (с изменениями и дополнениями) // СПС «КонсультантПлюс». URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34481/ (murojaat sanasi: 23.11.2026).

11. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.07.2026 г.) // Информационная система «Параграф». URL: https://prg.kz (murojaat sanasi: 23.11.2026).

12. European Court of Human Rights. Wieser and Bicos Beteiligungen GmbH v. Austria, no. 74336/01, judgment of 16 October 2007. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82711 (murojaat sanasi: 23.11.2026).

13. European Court of Human Rights. Robathin v. Austria, no. 30457/06, judgment of 3 July 2012.

14. European Court of Human Rights. Sigurður Einarsson and Others v. Iceland, no. 39757/15, judgment of 4 June 2019.

15. European Court of Human Rights. Rook v. Germany, no. 1586/15, judgment of 25 July 2019.

16. ISO/IEC 27037:2012. Information technology - Security techniques - Guidelines for identification, collection, acquisition and preservation of digital evidence. Geneva: ISO, 2012.

17. ACPO Good Practice Guide for Digital Evidence. Version 5. London: Association of Chief Police Officers, 2012.

18. Abduvahobov Sh.A. Jinoyat protsessi ishtirokchisi sifatida mutaxassisning isbot qilishdagi huquqiy maqomini takomillashtirish: yuridik fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. – T.: O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2024.

19. Melsova K.B., Abdullayev R.K. Isbotlash tizimida raqamli dalillardan foydalanishning muammoli jihatlari // Yurisprudensiya. – 2026. – Vol. 6, № 3. – B. 155–164.

20. Васюков В.Ф. Особенности изъятия электронных носителей информации при производстве следственных действий: новеллы законодательства и проблемы правоприменения // Криминалистика: вчера, сегодня, завтра. – 2019. – № 2. – С. 8–14.

21. Зуев С.В., Черкасов В.С. Новые правила изъятия электронных носителей и копирования информации (статья 164.1 УПК РФ): преимущества и недостатки новеллы // Сибирское юридическое обозрение. – 2019. – Т. 16, № 2. – С. 193–197. – DOI: 10.19073/2658-7602-2019-16-2-193-197.

22. Casey E. Digital Evidence and Computer Crime: Forensic Science, Computers, and the Internet. 3rd ed. – Waltham (MA): Academic Press, 2011.

23. Bekatova Z. Ishonchli va haqqoniy ekspertiza xulosasi bilan haqiqat qaror topadi [intervyu; suhbatdosh N. Abduraimova] // O‘zbekiston milliy axborot agentligi (O‘zA). – 2026-yil 24-iyun. URL: https://uza.uz/ar/posts/ishonchli-va-haqqoniy-ekspertiza-xulosasi-bilan-haqiqat-qaror-topadi_874703 (murojaat sanasi: 23.11.2026).